

Милан МАЦУРА*

Правни факултет, Универзитет у Београду

ДОИ:10.5937/bezbednost1802165М

УДК: 343.31

Прегледни научни рад

Примљен: 11.9.2018. године

Датум прихватања: 2.10.2018. године

Crimen laesae maiestatis – ембрион савременог концепта велеиздаје

***Апстракт:** Издаја је од памтивека била жигосана као радња коју човек може да предузме. У моралном погледу, и то са аспекта различитих моралних поредака и углова, нема горег чина од издаје – било да се ради о издаји пријатеља, породице, све до издаје заједнице. Чак и убиство, у свом чистом облику (лишено елемената издаје), поготово убиство на мах, представља лакши преступ у моралном смислу. У овоме раду се настоји да се направи правноисторијски осврт на питање велеиздаје, почевши од њеног настанка као правног појма, развоја у римском класичном и посткласичном праву, преваљивања дугог пута кроз средњи век, па све до њеног правног статуса последњих векова и деценија, како у упоредном праву, тако и у позитивном праву Републике Србије. Велеиздаја, иако измењена и модификована у односу на њене корене, и даље веома подсећа на деликт из кога је настала – *crimen laesae maiestatis*. Анализа спроведена у овом раду води ка закључку да је ембрион савременог концепта велеиздаје антрополошки дубоко утемељен у прошлости, а први пут озбиљније правно артикулисан у римском праву. Аутор истиче да је свевременост овог института недвојбена и да је он током историје у свим периодима неопходан ради заштите државе. Али, притом се залаже за потребу да се очува онај изворни циљ из времена кад се код Римљана *maiestas* доживљавала као достојанство римског народа, и да се не претвори у онај изопачени, када се свео на недодирљивост појединца.*

***Кључне речи:** велеиздаја, *maiestas*, деликт, држава.*

* milan.macura992@gmail.com

Увод

У преддржавним друштвеним заједницама људи су своје понашање усклађивали према моралним нормама или нормама обичајног права. Услед многољудности тих заједница (племена, братстава, родова итд.), злочин издаје неког члана племена или издаја целог племена нису се много разликовали. Казна је била – прогонство. Један од разлога за то била је и чињеница да су сви чланови племена углавном сроднички повезани. Међутим, са развојем привреде и привредних односа дошло је до потребе да се ти односи, услед све већих раслојавања и економских разлика, уреде. Дошло је до потребе успостављања неког новог, вишег степена друштвене организације која би била изнад појединца, али исто тако служила сваком појединцу. И тако је, првенствено посредством неартикулисане идеје друштвеног уговора, дошло до настанка првих држава.

Управо тај нови, наиндивидуални квалитет који је поседовала држава довео је до тога да се из мноштва првобитних преступа посебно издвоје они који су је (непосредно) угрожавали. Држава је својим житељима давала сигурност, али је од њих заузврат тражила лојалност. Уколико је нису показивали, држава им је сурово одговарала, не из неког сопственог хира, него управо због сигурности њених осталих житеља. И ова матрица, примећена већ у првим државним организацијама, понавља се на мање-више сличан начин све до данас. Наравно, она је додатно увежбавана и проширивана током векова у различитим државама и њиховим правним системима.

Настанак – велеиздаја у римском праву

У принципу, све противправне радње због којих би њихови учиниоци били судски гоњени у римском праву су биле познате под називом деликти¹ (лат. *delictum* што представља негацију од *licere*, што значи дозволити). Према традицији, још је шести римски краљ Сервије Тулије (средина 6. века пре н. е.) донео законе (*leges regiae*) којима је учинио поделу деликата на јавне (*iudicia publica* или *crimina*) и приватне (*iudicia privata*). Иако је мало ве-

¹ Синоним за деликт јесте *maleficium* – злодело.

роватно да је та подела заиста толико стара, она је сасвим сигурно постојала и била позната римским правницима, али је остало нејасно који је био критеријум разврставања деликата на јавне и приватне. Основни диверзифицирајући појам јесте тај што је код јавних деликата делинквент био гоњен у посебној врсти казненог поступка, по тужби коју је могао да подигне било који грађанин и где је пресуда имала ретрибутивни карактер (циљ јој је био кажњавање делинквента), док се у случају приватних деликата водио парнични поступак код којег је активно легитимисано било једино оштећено лице и код којег се пресудом утврђивала обавеза делинквента да надокнади оштећеном прузроковану штету. Ипак, и поред ове начелне разлике, није јасно зашто су Римљани неке деликте сврставали и у приватне и у јавне деликте (нпр. крађу).

Генерално узев, римско јавно право је било далеко неразвијеније од римског приватног права, као и под великим његовим утицајем. То је случај и са делима усмереним против римске државе или какве њене еманације.

Имајући наведено у виду, треба најпре сагледати шта би у римском праву могао бити објекат велеиздаје. Он је у Риму био обухваћен једним термином, *maiestas* (превод с латинског – углед, достојанство, част, узвишеност). *Maiestas* се доживљавала као достојанство римског народа, чије нарушавање би представљало један од најтежих деликата, кажњаван чак и смртном казном (Бујуклић, 2007:452). Услед овако широко постављеног заштитног објекта, деликт којим би се он нарушио могао је попримити веома различите облике конкретног понашања. Чести примери су неспособност и корумпираност војсковођа, непримењивање одлука државних органа итд. Временом, овај деликт је обухватио и оптужбе за *perduellio* (нпр. побуна или неиспуњавање обавеза које проистичу из јавних функција). У складу са доживљавањем *maiestas* као достојанства целог римског народа, свако је био дужан да поштује римске магистрате које је бирао управо тај римски народ. То исказивање поштовања огледало се у обавези устајања (*assurgere*), уклањања са пута (*descendere de semita*), скидања капе (*adaperire caput*) и обавезе силажења с коња (*descendere ex equo*) приликом сусрета са магистратима (Бујуклић, 2007:452).

За деликт велеиздаје од фундаменталног значаја су реформе римског кривичног права и правосуђа које је спровео први римски цар и утемељивач принципата, Октавијан Август (вл. 27.

год. пре н. е. – 14. год. н. е). Иако су и пре њега били видљиви напори да се то подручје регулише законом. Међу њима су истакнуто место заузимали Сатурнов *lex Appuleia* из 103. године пре н. е. (којим је установљена прва *quaestio maiestatis* – специјални суд за деликт који је обухватао разне врсте злоупотребе власти римских магистрата), затим Сулин *lex Cornelia de maiestate* из 81. год. пре н. е. (којим је надлежност поменуте *quaestio* проширена и од тада је обухватала нападе на независност, сигурност и величанство римског народа, као и нападе на заштитне објекте деликта *perduellio*) и напослетку Цезаров *Lex Iulia maiestatis* из 49. године пре наше ере (Јарамаз, 2006:304). Тек је у Августово време, користећи се казуистичком техником, постављен један јединствени појам овог деликта и тачно наведено шта он подразумева. У тај списак спадала је свакако и велеиздаја. Она је обухватала најтеже облике побуне, дезертирања, достављања поверљивих информација непријатељима римске државе, као и сваку другу акцију чији је циљ било подрицање римске државе, а коју би предузимао римски грађанин.²

Како је историја даље одмицала, заштитни објекат овог деликта се сужавао. То сужавање је ишло сразмерно са повећањем власти римских царева—што је царева власт била јача, то је он све чешће постајао једини објекат над којим се овај деликт могао извршити. Током домината цар је поистовећиван са богом (*dominus et dues*—лат. „господар и бог“), па је самим тим почео бивати поистовећиван и са самом римском државом. Услед тога, недозвољени акти римских грађана према римској држави (нпр. побуна или одбијање вршења дужности, тј. послушности) представљали су директно непоштовање и повреду самог божанског права цара да влада. Самим тим, они су представљали велеиздају, односно, деликт *crimen laesae maiestatis*. Тако су римско право и држава и њихова логика успоставили темеље за даље развијање ове установе.

Средњи век

Након Сеобе народа и пропасти Западног римског царства, новоуспостављене германске државе на његовој територији нису у потпуности раскрстиле са римским правним поретком. Напротив, оно што је новим варварским владарима одговарало остало је

² Више о томе: Јарамаз, И. Р., 2006.

у примени. Чак је донето и неколико значајних кодификација, од којих је свакако најзначајнија *Lex Romana Visigothorum* (познатији као Аларихов *Бревијар*) из 506. године. Увид у његову саржину омогућава нам да сазнамо да је и у њему био предвиђен деликт велеиздаје.³ Међутим, услед свеопштег цивилизацијског пада Западне Европе током првих векова Средњег века, дошло је и до назадовања у области права, пре свега његовог тумачења и примене. Тако је сложени поступак који се за велеиздају у старом Риму водио пред посебним судом сазваним за ту прилику, у раном средњем веку изгубио на значају. Тако долази до продора арбитрарности приликом одређивања да ли је нека радња представљала велеиздају, као и до арбитрарности у погледу одабира казне (смртна казна, прогонство, конфискација имовине итд.).

Међутим, са постепеним оживљавањем робно-новчаних односа опет долази до пораста нивоа правне културе. Током позног Средњег века државе се све више окрећу римском праву као извору или најмање као узору у регулисању, тј. у стварању њиховог позитивног права, почев од времена глосатора и постглосатора, а поготово у време свеобухватне рецепције римског права.

Crimen laesae maiestatis је током Средњег века нашао своју примену и у области црквеног права. Наиме, булом папе Иноћентија III из 1199. проповедање јереси или припадање некој јеретичкој конфесији представљало је *crimen laesae maiestatis*. Одлукама четвртог Латеранског сабора 1215. године одредбе те буле биле су уздигнуте на ниво канона, а предвиђено је и да се осуђени за овај деликт морао предати световним властима на извршење казне. Овим се још једном демонстрира фундаментална важност религије у европској средњовековној цивилизацији. Сама чињеница да је деликт који је заправо означавао велеиздају проширен и на црквена питања довољно говори о апсолутној посвећености средњовековних држава и њихових владара хришћанству.

Нови век

Крајем 16. и током 17. века наступа раздобље јачања тзв. апсолутне монархије. Уџбенички пример апсолутне монархије је-

³ Више о томе: Floyd, 1929.

сте Француска у том периоду. У позитивном праву предреволюционарне Француске, као и у њеној правничкој пракси, сусреће се безброј примера када су нека лица оптуживана, а веома често и осуђивана за дела велеиздаје (а тај деликт је и даље носио свој стари, римски назив, *crimen laesae maiestatis*). Личност краља је била неприкосновена и било је устаљено веровање да он има „божанско право“ да влада државом, а да су становници те државе његови поданици. Али, није само напад на краља био узрок осуде за ово кривично дело. И напади на високе државне функционере (овде је напад схваћен у ширем смислу) су такође за собом повлачили одговорност за овај деликт. Као пример се може навести случај Анрија од Таљеран-Перигора, који је због завере против кардинала Ришелјеа (првог министра француског краља Луја XIII и, без сумње, најутицајније личности тада у Француској) био 1626. осуђен и погубљен управо као извршилац *crimen laesae maiestatis* (фр. *lèse-majesté*). Због лошег управљања француским финансијама 1661. се под ударом овог кривичног дела нашао и дотадашњи француски министар финансија, Никола Фуке. Треба узети у обзир да је, будући да је ово био без сумње политички деликт, у пракси у великом броју случајева долазило до фабриковања и лажних оптужби како би се дискредитовали политички непријатељи или, чешће, потенцијални политички непријатељи француског двора.

Отприлике на исти начин као што је то било у Римском царству, и у Европи новог доба је делотворност кривичног дела велеиздаје била условљена снагом централне, односно апсолутне власти монарха. Имајући управо то у виду, већ смо указали да је у Француској оно било најчешће примењивано. Међутим, и у осталим европским државама тога доба, истина у мањем обиму, ово кривично дело је нашло своју примену.

Велеиздаја данас

У кривичноправној науци, посебно француској у 19. веку (тако: Стојановић, 2017:233) била је актуелна подела кривичних дела на општа и политичка. Овакво интересовање француске правне науке оправдава чињеница да се у Француској тога доба политичким деликтима давао привилеговани статус, и то пре свега у погледу режима издржавања казне који је био повољнији за учи-

ниоце политичких кривичних дела (укључујући и прописивање посебних казни).

Данас је та подела изгубила на значају. То не значи да и у данашњим, позитивним правним порецима не постоје политичка кривична дела, па међу њима и она која су директно проистекла из деликта велеиздаје (*crimen laesae maiestatis*). И поред различитих правних довијања и термилошких еуфемизама, таква кривична дела се ни по једном суштинском обележју не разликују од осталих кривичних дела која ти правни пореци познају. Наиме, она имају сва четири конститутивна елемента кривичног дела (радњу, предвиђеност у закону, противправност и кривицу), за њих важи исти систем кривичних санкција као и за остале, исти режим издржавања казне итд.

Политичка кривична дела је могуће поделити вишеструко. Разликујемо субјективну и објективну теорију политичких кривичних дела. Према субјективној, пресудни критеријум према којем се неко кривично дело карактерише као политичко јесте политички мотив. То може бити било које кривично дело, али мотив мора бити политички (нпр. кривично дело тешке телесне повреде извршено над шефом државе с намером онемогућавања његовог даљег вршења дужности). Према томе, објективна теорија би као политичке деликте предвиђала оне код којих је заштитни објект политичке природе (нпр. кривично дело напад на уставно уређење из члана 308 *Кривичног законика Републике Србије*).

Међутим, као што је већ и наведено, у квалитативном смислу данас се не прави разлика између општих и политичких кривичних дела. Ипак, постоји један механизам који би могао ставити акценат на важност одбране државе и њене суверености као примарни циљ правног поретка који тој држави служи, а то је висина законом запрећене казне. Притом, приликом израде кривичноправних прописа који регулишу ову материју, требало би водити рачуна о томе да држава и њени интереси буду објективно, односно правично заштићени од издаје сопствених грађана. Другим речима, то не би смело да буде оправдање држави или, још боље, владајућем политичком режиму у тој држави, да у циљу сопственог одржавања на власти спроводи терор над својим политичким неистомишљеницима, жигосући их као издајнике. Имајући то у виду, чини се да би за најтежа кривична дела против државе, а она су у *Кривичним законика Републике Србије*

садржана у члановима 305-321 (односно у глави „Кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије“), чије извршење несумњиво представља акт велеиздаје, *de lege ferenda*, требало прописати нешто строже кривичне санкције. Основни мотив за овакав став лежи у чињеници, тачније искуству, да смо често током српске историје били сведоци ситуација у којима би лице на одређеном одговорном положају, зарад мало личне користи, пристало да начини штету сопственој држави.

Кривично дело које се уобичајено у страном законодавству и кривичноправној теорији назива велеиздајом (Стојановић, Делић, 2018:238), у *Кривичном законнику Републике Србије* инкриминисано је у члану 308 и названо „Напад на уставно уређење“. Радња извршења овог кривичног дела (односно, његовог основног облика) алтернативно је постављена – кривично дело чини онај ко (насилно) покуша да промени уставно уређење Републике Србије, као и онај ко покуша да свргне највише државне органе. По природи ствари, овде покушај кривичног дела није могућ, будући да је сам покушај заправо инкриминисан као радња извршења кривичног дела. Овде се поставља питање – шта уколико неко и успе да свргне највише државне органе, односно да насилно проузрокује промену уставног уређења? Ту су могуће две ситуације. У првој, могуће је да „револуција“ или преврат успеју, те стога да се лица кривичног дела никада не приведу правди. Међутим, могуће је и да након краткотрајног успеха дође до рестаурације, односно до повратка старог правног поретка.⁴ Тада ће се и судити лицима која су извршила ово кривично дело. Прописана казна затвора за основни облик је од три до петнаест година.

За постојање кривичног дела из члана 308 КЗ није неопходно да је покушај био управљен на насилну промену целокупног уставног уређења, нити на свргавање свих највиших државних органа. Могуће је да је та жеља била и делимична. Под највишим државним органима сматрају се председник Републике, Народна скупштина, Влада, Уставни суд и Врховни касациони суд. Ипак, оно што је најбитније код разумевања функције овог кривичног дела јесте да је оно опште кривично дело. То значи да уколико су *in concreto* остварена обележја неког другог кривичног дела из

⁴Више о томе: Митровић, 2013:36-38.

главе 16 КЗ (кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије), радиће се о привидном идеалном стицају и узеће се да постоји само то друго кривично дело. Управо ова чињеница говори у прилог претходно изложеном схватању да би се за сва кривична дела из главе 16 КЗ могло рећи да представљају велеиздају.

Припремне радње овог кривичног дела у позитивном праву Републике Србије су кажњиве. Најзад, дело напада на уставно уређење има и два квалификована облика (члан 321, ст.1 и 2). Они постоје уколико је ово кривично дело као последицу имало смрт једног или више лица, или је изазвало опасност за животе људи, или је било праћено тешким насиљем или великим разарањима, или је довело до угрожавања безбедности, економске или војне снаге земље (први квалификовани облик, прописана казна затвора је минимум десет година). Ако је приликом извршења овог кривичног дела учинилац умишљајно лишио живота неко лице, поред казне затвора од најмање десет година, може му се изрећи и казна затвора од тридесет до четрдесет година (што представља најтежу кривичну санкцију коју познаје позитивно право Републике Србије). Међутим, као трећи квалификовани облик овде није предвиђено извршење овог кривичног дела (као што је то случај са осталим кривичним делима из исте главе *Кривичног законика*) за време непосредне ратне опасности, ратног стања, оружаног сукоба или ванредног стања. Стога неки аутори исправно примећују (Стојановић, Делић, 2018:240) да нема оправданог разлога да ова квалификаторна околност не важи и за ово кривично дело.

Закључак

Иако је *crimen laesae maiestatis* као такав готово потпуно ишчезао из упоредног права током 19. века, његов пресудни утицај на обликовање концепта велеиздаје јасно је видљив и данас. Ипак, приметно је да постоји тренд релативизације обавезе лојалности грађана према сопственој држави. Већ од доба хуманизма и ренесансе, а свакако од доба просветитељства и Француске буржоаске револ., видљиво је да припадност човека држави подразумева све мање обавеза које он према њој треба да извршава, док се обим његових права константно увећава. (ово је генерални, свеобухватни закључак, не улази се у то што настају неке сасвим но-

ве обавезе које се тичу лојалности држави). Примера ради, данас је уобичајено да у Европи не постоји обавеза служења војног рока. Нуклеус обавезе грађана према држави остаје непромењен од њеног настанка до данас—грађанин мора, сходно првобитном друштвеном уговору, поштовати минимум обавеза које проистичу из његовог јавноправног односа са матичном државом. Грађанин не сме угрожавати њено постојање, стабилност, економску или војну моћ. Оваква решења срећемо и у упоредном праву. И она су итекако оправдана, пре свега имајући у виду да је држава на садашњем степену антрополошког, па и друштвеног развоја човека као врсте, и даље непоходан начин организовања друштвеног живота. Докле год буде постојала, а чини се да ће се комунистичка утопија о одумирању државе тешко кад остварити, држава мора бити правно добро заштићена. Једино остаје питање мере у којој ће се заштита државе усклађивати са освојеним степеном заштите људских права. Нит која мора разликовати некадашњи *crimen laesae maiestatis*, почев од римског права па надаље кроз историјат те установе до данашњег времена, мора бити права мера санкције, али и обезбеђивања од злоупотребе савремених правних потомака овог правног института, како год та кривична дела поједини правни системи квалификовали и називали. Од римског права до данас, не доводи се у питање оправданост постојања једног таквог крив. Тела и легитимност заштите државе, него се само може говорити о мањој или већој заштити од његове злоупотребе. Што се мање буде индивидуализирала, а што се више њоме буде штитила институција државе, утолико ће постепено ова, иначе нужна и оправдана правна установа, остваривати свој прави циљ. Онај изворни циљ, из времена кад се код Римљана *maiestas* доживљавала као достојанство римског народа, а не онај у какав се претворила у свом каснијем развоју и кад се изопачила у недодирљивост појединца.

Литература

1. Аврамовић, С., Станимировић, В., (2017¹³). *Упоредна правна традиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
2. Бујуклић, Ж., (2007³). *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitovi*, Правни факултет Универзитета у Београду.
3. Бујуклић, Ж., (2013¹³). *Римско приватно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

4. Chilton, C. W., (1955). The Roman Law of Treason under the early Principate, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 45, Parts 1 and 2 (1955), pp. 73-81, Society for the Promotion of Roman Studies.
5. Floyd, S. L., (1929). Crimen Laesae Maiestatis in the Lex Romana Wisigothorum, *Speculum, Journal for Medieval studies*, 4, 1/1929.
6. Јарамаз, Р., (2006). Augustove reforme kaznenog prava i pravosuđa, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, вол. 13(1): 297-332.
7. *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.
8. Милошевић, М., (2016¹¹). *Римско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
9. Митровић, Д., (2013). *Увод у право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
10. Стојановић, З., (2017²⁴). *Кривично право – општи део*, Правна књига, Београд.
11. Стојановић, З., Делић, Н., (2018⁵). *Кривично право – посебни део*, Правна књига, Београд.
12. Триплат, Ј., (2016). *Razvoj obavijestajnih sustava i službi u Rimu – diplomski rad*, Свеучилиште у Загребу. Загреб.

Crimen laesae maiestatis - an embryo of modern concept of high treason

Abstract: *Treason has always been considered the worst action one could take. In moral view, there is no worse act than treason. Even murder, in its pure form (without the elements of treason), is a lighter crime in moral terms. In this paper, the author tries to research the problem of high treason from the point of view of a legal historian, beginning with its emergence as the legal term, following its development through Roman law and the law of the Middle Ages in Western European countries, to its current form (both in the law in several European countries and the law of the Republic of Serbia). High treason, although modified, still finds its roots in the ancient Roman institution of crimen laesae maiestatis. This delict was created at the same time as the state itself – ever since the state was invented, there has been the crime of high treason, and an effort to contain it.*

Key words: *high treason, maiestas, delict, state.*